

Ն Ա Խ Ա Պ Ա Շ Ա Ր Մ Ո Ւ Ն Ք

Ո Ղ Ջ Ո Ղ Ջ Մ Ա Ր Դ Թ Ա Ղ Ե Լ Ը Ի Բ Ե Ե Ի Մ Ե Ռ Ա Մ

Այս սոսկալի եւ անողորմ անզգուշութեան վրայ ինչ որ ըսինք առաջին յօդուածին մէջ ⁽¹⁾, եւ ինչ որ այսուհետեւ ըսեմք՝ քիչ է, գործոյն մեծութեանը նայելով: Այսու ամենայնիւ հարկ է որ ըստ կարի աշխատիմք ետ քաշելու մեր ժողովուրդները այսպիսի անգթութենէ կամ անհոգութենէ՝ համառօտ կերպով մը հասկըցընելով թէ արդեօք ինչ նշաններով կարելի է ստուգել մեռելի մը իրօք հոգին տուած կամ չտուած լինելը:

Այն սովորական նշանները՝ որ մարդիկ յայտնի ապացոյց (խարս) կհամարին մարդու մեռած լինելուն, ամենեւին բաւական չեն ցուցընելու թէ իրօք մեռած է մէկը. այսինքն երեսին գոյնին նետելը կամ աւրուիլը, երակին զարնուածքին դադրիլը, մարմնոյն պղղիլն ու պնդանալը, աչքին անշարժ մնալը, մարմնոյն բան չզգալը, եւ այլն: Երբոր մէկուն երակը (սաւարը) կզարնուի ու շնչառութիւնը վրան է, յայտնի բան է որ հոգին ալ վրան է. բայց շատ անգամ այնպէս կերեւի որ թէ երակին զարնուածքը դադրած է եւ թէ շնչառութիւնը:

Երբոր ձեռքին մեծ երակին զարնուածքը դադրածի պէս է, պէտք է քունքին՝ այսինքն գուլագ բոգու ըսուած տեղին երակները գննել՝ մատդ աւելի կոխելով. նմանապէս հիւանդը մէկ քովին վրայ պառկեցընել ու այնպէս նայիլ սրտին զարնուածքը: Շնչառութեան դադրած լինելն ալ իմանալու համար՝ գէշ հնարք չէ հիւանդին քթին վառ

ճրագ մը բռնել առանց դողդըղալու, եւ նայիլ որ բոցը կշարժի թէ չէ. եւ կամ հայլի մը բռնել ու գիտել որ վրան բարակ խոնաւութեամբ մը կծածկուի թէ չէ: Սակայն ոչ ճրագին անշարժ կենալը բաւական նշան է մէկուն մեռած լինելուն, եւ ոչ հայլին չոր ու յստակ մնալը: Ուստի մէկ կամ երկու տեսակ փորձերով պէտք չէ գոհ լինել, այլ հարկ է ուրիշ փորձեր ալ ընել՝ մանաւանդ երբոր հիւանդը յանկարծական կամ բռնական մահուամբ մեռած է, զոր օրինակ կաթուածով (սաւիյալով), շունչը բռնուելով, չուանով կամ ջրի մէջ խղդուելով, նեղ տեղ կամ վնասակար օդի մէջ մնալով, կրակէ զարնուելով եւ այլն: Պէտք է հիւանդին քթին ծակերը կծու բաներով խողցընել ու գըրգռել, այսինքն սխտորով, բարկ քացախով, մանանխով (հաւսալով), խրկնով, եւ ուրիշ ասոնց նման բաներով. կարելի է նաեւ հիւանդին ափերը եղիծով (ըսրդաւնով, խընըրդաւնով) կծել, ականջէն վար կանչել: Այս ալ գիտնալու է որ մեռնող մարդը ուրիշ ամէն զգայարանքներէն ետքը կկորսընէ լսելիքը. ուստի թէպէտեւ ուրիշները բոլորովին մեռած կարծեն հիւանդը, նա կարող է նոցա ձայներն ու խօսքերը լսել՝ քանի որ հոգին վրան է, ինչպէս որ այսպիսի դիպուածներու պատահած շատ հիւանդներէ լսուած է, եւ նոքա տեղովը կպատմեն թէ այն միջոցին ինչ խօսքեր լսեր են իրենց քովի մարդիկներէն:

Մեռած կարծուած մարդուն վրայ ընելու զօրաւոր փորձերէն մէկն ալ վիրաբուժական միջոցներն են. այսինքն պէտք է հիւանդին ձեռքը կամ ոտքը ծակել, կամ թեթեւ կեր-

(1) Տես թիւ ԺԶ, էջ 243.

պով մը մէկ տեղը այրել կամ տաղել: Հիւանդին մարմինը սաստիկ շփելն ալ, մանաւանդ բրդեղէնով, շատ զօրաւոր փորձ է: Եւ սակայն մեռելին մէկը այսպիսի փորձերով ալ չարթննալով, երբոր ոտքին տակը կարմրեցուցած երկաթով տաղեր են՝ այն ատեն միայն աչքը բացեր է, հասկըցուեր է որ մեռած չէ եղեր:

Կրնայ հարցընել մէկը թէ, է՛հ, այդքան փորձեր, այդպէս կճելներ, ծակելներ, կըտրելներ, տաղելներ ինչ հարկաւոր է. ո՞չ ապաքէն մարդս երբ եւ իցէ պիտի մեռնի. ուրեմն թող իրօք մեռած ալ չէ նէ՝ իբրեւ մեռած թաղուի լմընայ, ինչ վնաս ունի:

— Ի՞նչ վնաս ունի... Այդ ըսողը այն ալ թող ըսէ ինծի տեսնեմ թէ ինքը կամք կուտայ արգեօք որ երբ մեռնի՝ կամ մեռած կարծուի, առանց պէտք եղած զգուշութեան եւ առանց մէկ փորձի մը առնուի զինքը ողջ ողջ պատընքեն, սնտուկի մը մէջ գամեն, փոսը իջեցնեն, հողը վրան շրջեն, եւ ինքը քիչ ատենէն արթննայ ու ինքզինքը այն սարսափելի վիճակին մէջ գտնէ... Ապա ուրեմն ոչ ոք իրաւունք ունի ուրիշներուն կամենալու այն բանն որ ինքն իրեն չըկամենար: Ուստի մեծ գովասանութեան արժանի է տէրութեանց օրէնքներն որ չեն թողուր մեռելները շուտով ու արտօրանօք թաղել, եւ գովելի են նոյնպէս այն բժիշկներն որ հրաման չեն տար որ եւ իցէ մեռել — մանաւանդ յանկարծական մահուամբ մեռնողները — գոնէ 24 կամ 48 ժամ անցնելէն առաջ թաղելու:

Այս կողմանէ ոսկի տառերով գրելու արժանի է Թերյոլի անունով հռչակաւոր Վենետիկցի բժիշկին այս խօսքը թէ «Որովհետեւ անտարակուսելի ճշմարտութիւն է որ «մարդուս կենսական շարժումները կըր-
«նան այնքան պակսիլ՝ որ մարմինը բոլորո-
«վին մեռածի պէս կերելի, պէտք է թա-
«ղումը գոնէ այնքան ատեն ուշացընել որ

«մեռելին կենդանութիւնը կարենայ յայտ-
«նուիլ. ոչ գթասիրութիւնը եւ ոչ քրիս-
«տոնէութիւնը հրաման կուտան որ իրօք
«չմեռած մարդը թաղուի: Ամենայն երե-
«ւելի բժիշկներ կվկայեն թէ մինչեւ 72
«ժամ պէտք է պահել մեռելը, եւ յետոյ՝
«եթէ չողջընայ՝ պէտք է թաղել: Իսկ ե-
«թէ մեռելը այն միջոցէն առաջ հոտի,
«կարելի է աւելի առաջ ալ թաղել, որով-
«հետեւ այդ հոտիլը ուրիշ ամէն նշաննե-
«րէն ալ աւելի ստոյգ ու հաւաստի է, մա-
«նաւանդ թէ մի միայն ստոյգ նշանը այս է
«մէկուն մեռած լինելուն»:

Հին եւ նոր ազգաց մէջ շատերը այնպէս լաւ հասկըցած են մեռելները արտօրանօք թաղելուն վտանգը որ իմաստուն օրէնքներ ալ դրած են այս բանիս դէմ: Հին օրինաց մէջ Մովսէս կապալրէ որ միայն երրորդ օրը թաղուին մեռելները: Երոգոտոս կըսէ թէ հին եգիպտացիք չորրորդ օրը միայն հրաման կուտային մեռելը թաղելու: Սպարտացիք մեռելը 41 օր կպահէին, Աթենացիք 3 օր, ուրիշները 6 կամ 7 օր: Հռովմայեցիք իրենց մեռելները 7 օր կպահէին, եւ քովերը կեցող պահապաններուն պարտքն էր՝ շատ անգամ ու բարձր ձայնով մեռելին ա-
նունը կանչել. մարմինը այրելէն առաջ (ինչպէս որ իրենց սովորութիւնն էր), մէկ անգամ եւս կկանչէին, մէկ մատը կկըտրէին, եւ յետոյ կգնէին խարուկին վրայ: — Անգղիացիք մեծամեծաց մեռելը 3 օր կպահէին, հասարակ ժողովրդականացը 24 կամ 36 ժամ՝ եթէ բռնական մահուամբ մեռած չէ: Գերմանացիք մինչեւ Մարիա-Թերեզա կայսրուհւոյն օրերը երբ ուզէին կթաղէին մեռելները. բայց նորա հրամանովը մինչեւ ցայժմ 48 ժամ չանցած՝ չեն թաղեր, եւ այն եւս շատ փորձերէ ետքը: Գաղղիացւոց օրէնքը կպահանջէ որ մեռելը 24 ժամէն ա-
ռաջ չթաղուի, եւ այն՝ տէրութեան կողմանէ այս բանիս քննիչ որոշուած պաշտօ-

նէին վկայութեամբը : — Ռուսաց օրէնքն ալ նոյնպէս կպահանջէ 72 ժամ սպասել :

Եւրոպացւոց մէջ այս ամենայն զգուշութիւններով հանդերձ անպակաս կգտնուին ողջ ողջ թաղուած կամ թաղուելու մեռելներ . հապա ինչ ըսելու է այժմու արեւելեան ազգաց համար որ բարբարոսական սովորութիւն մը ըրած են՝ մեռելը նոյն օրը՝

նոյն իրիկունը գերեզման իջեցընելը : Ինչ ըսելու է՝ եթէ ոչ աղաչել պաղատիլ մեռելի տէրերուն որ ետ կենան այս անգութ սովորութենէն , եւ մանաւանդ տէրութիւններէն ու եկեղեցական իշխանութիւններէն խնդրել որ այս բանիս համար հաստատուն եւ խիստ օրէնքներ դնեն՝ ըստ օրինակի եւրոպական լուսաւորեալ տէրութեանց :

ԱՌԱԿ

Ա Մ Պ .

Տաքէ չորութենէ էրած մըրկած երկիր մը կար .

Մեծատարած ամպ մը եկաւ

Վըրան կեցաւ ,

Բայց ինչ օգուտ , կաթիլ մը ջուր չէր իտար .

Հապա գընաց ծովը թափեց առատ անձրեւ

Եւ ըսկըսաւ մեծ մեծ խօսիլ լեռան առջեւ :

Լեռն ինչ ըսաւ պարծենկոտին պատասխան .

— Ըրած բարիքդ ինչ է որ կը պարծենաս դու վըրան .

Իսկ իմ , կուղես նէ հաւտա ,

Վըրագ խըղճալըս կուգայ .

Թէ դուն անձրեւըդ տայիր

Այն արտերուն դաշտերուն ,

Սովէ խալսած կըլլայիր

Այնքան մարդ ու անասուն .

Իսկ ծովը ջրի համար

Քեզի կարօտ չէ՝ եղբայր :

ՔՈՒԼՈՎ .

